

Հասմիկ ԳԱԼՍՅԱՆ

ՎԱՀՐԱՍՄԱԲԵՐԴ ԳՅՈՒՂԻ ՔՆԱՐԱԿԱՆ ԲԱՆԱՀՅՈՒՍՈՒԹՅՈՒՆԸ. ՄԱՆԻՆԵՐ

Ժողովրդական երգը ժողովրդական կյանքի պատմությունն է: Հայ երգային բանահյուսության մեջ բազմակողմանիորեն արտացոլվել է հայ մարդու կյանքը: Ծընվում է մարդը, ապրում, մեռնում, և երգը միշտ նրա հետ է՝ դաշտում աշխատելիս, սիրո և ուրախության ժամերին, կորուստների և դժբախտությունների օրերին: Բանահյուսական քնարերգությունը (աշխատանքային երգեր, սիրային ու ծիսական երգեր, անեծքներ ու ողբեր, պանդխտության ու օրորոցային երգեր և այլն) ժողովրդական կյանքի աշխարհն է:

Վ. Բրյուսովը «Поэзия Армении» աշխատության ներածական ակնարկում գրում է, որ հայ երգային բանահյուսությունը շատ է հիշեցնում ամենատալ ժամանակի չափածոյի տեխնիկայում հմտացած որևէ բանաստեղծի նրբորեն մտածված ստեղծագործությունները:¹

Հայ ժողովրդի քնարական բանահյուսության կարևոր բաժիններից մեկը ժողովրդական խաղիկներն են: Առաջին լուրջ օրինակը տալիս է Ղևոնդ Ալիշանը «Հայոց երգք ուսմականք» ժողովածուով, թեպետ այս տեսակ երգերի գրառումը սկսվել է մինչև Ալիշանը: 1904թ. «Արարատ» ամսագրում և ապա առանձին գրքով լույս է տեսնում Մ. Աբեղյանի «Ժողովրդական խաղեր» հետազոտությունը: Մրանում հայ իրականության մեջ հիմք է դրվում ժողովրդական երգերի բանասիրական-բանագիտական ուսումնասիրությանը:²

Ուսումնասիրության սկզբում անդրադառնալով խաղիկների անվանման հարցին՝ Աբեղյանը նշում է, որ դրանք ընդհանուր անունով կոչվում են խաղ, սակայն երբեմն էլ հիշվում են իբրև տաղ: Նա հավաստում է, որ խաղ բառը նշանակում է նաև պար, քանի որ այս խաղիկները սկզբնապես և հետո մեծ մասամբ պարերգեր են եղել:

Խաղիկների բովանդակությունը հարուստ է սիրո հետ կապված իրական կյանքի զանազան դրություններով, գործողություններով, համեմված են ժողովրդական սովորություններով, կենցաղային գծերով ու բարքերով: Ծագումով բոլոր խաղերը «հանպատրաստից, հանկարծական բերմամբ» հորինված ստեղծագործություններ են, որ արտահայտել են հորինող երգչի վայրկենապես ծնված, բուռնական տպավորությանը առաջացած զգացմունքը, ինչպես նաև ժամանակի ու միջավայրի բարքերը: Ժողովրդական խաղիկները, ի տարբերություն սիրո երգերի, փոքր ծավալի, գերազանցապես քառատող, լիրիկական երգեր են՝ հորինված հոգեկան տարբեր վիճակների և հասարակական բազմազան երևույթների անմիջական ազդեցությամբ: Յուրաքանչյուր խաղիկ արտահայտում է մի ամբողջական միտք, տրամադրություն, հանգավոր է և զեղարվեստորեն ավարտուն:

*Մազեր ունիմ ծիրանի,
Չեմ տա հազար թումանի,
Կուտամ մե բազրգյանի,
Գնե սրնդուկն ու տանի:*

*Յայլավորը յայլեն է,
Յարս վերի մայլեն է:
Յայլա տեղը սարին է,
Գլուխը չոր քարին է:*

Ծիրակի մարզի Վահրամաբերդ (Ներքին Ղանլիջա) գյուղի տարեց ասացողներից գրի ենք առել մոտ հարյուր հիսուն խաղիկներ, որոնք բանասացները կոչում են նաև մանի, խանա, բոլոր պարի երգեր, վիճակի ու ջանգլուլումի երգեր:

Ուսումնասիրության նպատակն է որպես հաղորդում ներկայացնել մեր կողմից գրառված մանիները, ժամանակի կորստից փրկել տվյալ տեղավայրի ազգաբնակչության բանավոր ավանդության մեջ տակավին զոյատևող հարուստ ստեղծագործությունները: Այս խաղիկներն ստեղծվել են միայն մեկ անգամ երգվելու համար, բայց ժողովրդական բանահյուսության մյուս տեսակների նման այդ երգերը ևս, եթե հաջող են եղել, չեն անհետացել առաջին անգամ երգվելուց կամ իրենց հեղինակի մահից հետո:

¹ В. Брюсов, *Поэзия Армении, М., 1916, стр. 39.*

² Մ. Աբեղյան, *Ժողովրդական խաղիկներ, Եր., 1940, էջ 51, 53, 110:*

Խաղիկների գրառման ընթացքում հատուկ ուշադրություն ենք դարձրել, թե ասացողը ումից է լսել, սովորել, որտեղից, ինչ ճանապարհով են այդ նյութերը պահպանվել իրենց հուշերում: Բանասացներից մեկը՝ ութսունամյա Ռոզա Գևորգյանը, պատմեց. «Օղորմածիկ Արաք մամը, օր Կարմիր Ավետարանի տերն էր, շատ խանեք գիտեր: Չահել հարս ու աղջիկներին կտրքը կշարեր, խանա կսեր, մենք էլ կտրվեինք» (ասացողը բնիկ Ղանլիջեցի էր):

Բանասացները (Ավագյան Վեռա, Գևորգյան Ռոզա, Հովհաննիսյան Նորիկ (Նուռիկ), Սլյուշյան Յողիկ)³ այս դեպքում ոչ միայն վերարտադրողներ են, այլև խաղիկների ստեղծման ու ձևավորման գործընթացի անմիջական կրողն ու մասնակիցը: Կատարելով իրենց իսկ ստեղծած ու մեծերից լսած երգերը՝ ժողովրդական հորինողները, հաճախ ոչ գիտակցաբար, ստեղծագործություններից դուրս են մղում սյուժետային, լեզվաճանկական զանազան թերություններ և այլ կարգի անկատարելություններ:

*Մանի ըսես ու շարես, Ստոյի վրի գինին Կռանետով խաղցրես,
Տոսրակ լցնես ու կարես, Ապրի քեզի պես քեմին: Չտրվին (էլ)՝ կփխսցրես:
Քաղքե քաղաք ման տամ, Մրտիս ուզածը ճարես:*

Վահրամաբերդում, ընդհանրապես Շիրակում, ընդունված է եղել հարսանիքին նախորդող հինգշաբթի օրը հարսնացուի հարազատներից մեկի տունը հայտարարել «պարտուն» (պարատուն): Հավաքվում էին գյուղի երիտասարդները, ներկա էր նվագախումբը: Երիտասարդները բաժանվում էին երկու խմբի, և «պարը բոլորում էր»: Առաջին խումբը տեղում հորինում էր մանիներ, մյուսն էլ՝ պատասխանում դրանց: Այս մանիները հիմնականում կրում էին կատակի, հումորի բնույթ, ամենատարածվածը յարի գովքն էր, արտաքին ու ներքին գեղեցկությունների նկարագրությունը:

<i>առաջին խումբ</i>	<i>երկրորդ խումբ</i>
<i>Մատնիքս մատովս չէ, Միրել եմ, սրտովս չէ:</i>	<i>Ճերմակ ծաղիկ սվավան, Ես ու յարս սեյրի բան:</i>
<i>Կայնել ես՝ կաթ նմանիս, Բացվել ես՝ վարդ նմանիս:</i>	<i>Ես դուշ եմ՝ թևս դեղին, Ման գուկամ յարիս գեղին:</i>
<i>Ճրագ էրեք, լուս էրեք, Չխաղցողին դուս էրեք:</i>	<i>Պարբաշի՛, պարիդ աշե, Ետ դառի՛ յարիդ աշե:</i>
<i>Կարմընջի քարը փուխ է, Յարիս աչքերը թուխ է:</i>	<i>Կարմընջի քարը չալ-չալ, Յարիս աչքերը չախալ:</i>

Այսպիսի պարտները գյուղում կազմակերպվել են 1930-ականներից և գոյություն են ունեցել մինչև 1988 թ. երկրաշարժը:

Ներկայացվող խաղիկները նախապատերազմյան շրջանի հոգաաշատ ու արտաքին աշխարհիկ անհատորդ գյուղական երիտասարդության հուզաշխարհի և հոգեկան ընդվզումների արդյունք են, նրանց ցանկությունների ու երազանքների արտահայտությունը: Առօրյա դժվարություններից կտրվելու միջոցը երգն ու պարն էր:

Տարեց կանանց ներկայությունը պարտներում երեք նշանակություն ուներ. 1. գալիս էին աղջիկ ընտրելու իրենց տղաների համար, 2. սովորեցնում էին պարեր, 3. սովորեցնում էին մանիներ:

³ Ռոզա Մեղրակի Գևորգյան, ծնվել է 1927թ. փետրվարի 18-ին, Շիրակի մարզի Ներքին Ղանլիջա (Վահրամաբերդ) գյուղում, Մուշի Ռուստամ Գետուկ գյուղից գաղթած Մեղրակ Մանուկյանի ընտանիքում: Երգելու շնորհքը ժառանգել է հորից: Հայրը լավ ծայն է ունեցել, երգել է թուրքերեն, հիմնականում աշուղ Ղարիբի հեքիաթները:

Նորիկ (Նուռիկ) Մուշեղի Հովհաննիսյան, ծնվել է 1933 թ., Շիրակի մարզի Վահրամաբերդ գյուղում: Բնիկ Ներքին Ղանլիջեցի հորից՝ վարպետ Մուշեղից է ժառանգել երգելու ընդունակությունը:

Վեռա Սմբատի Հարությունյան, ծնվել է 1929 թ., Շիրակի մարզի Դուզքյանը (Ախուրյան) գյուղում: Երգելու շնորհքը ժառանգել է տրակտորիստ հորից: Խաղիկների մեծ մասը նա սովորել է Վահրամաբերդում:

Ավագ սերնդի փորձված ներկայացուցիչները ստուգում էին խաղիկների կատարումը և ուղղություններ տալիս: Շատ ջերմ ու անկեղծ էին գյուղի երիտասարդների փոխհարաբերությունները: Դրանք ավելի հստակորեն դրսևորվում էին ուրախությունների ժամանակ և հատկապես աշխատանքի մեջ: Որոշ խաղիկներում աղջիկներն իրենց սիրահետող տղաների հետ հունորով երկխոսության մեջ են մտնում:

*Հերիք խոսաս ըծերեն,
Կլրմանիս քոռ մկներեն:*

*Ջերիս բերանը պուտ-պուտ,
Տղոնցը կանչեմ կուտ-կուտ:*

*Հերիք խոսաս գյավազա,
Լոզրդ բերնեղ կվազա:*

*Ելա երդիկ՝ խոտ քափի,
Քեզ մե խնձորով խաբի:*

*Հերիք խոսաս, հեր ունիմ,
Ամեն մազիս տեր ունիմ:*

*Տղա՛, արի՛ բան ըսեմ,
Քյանքյուղ օսկուց հուսեմ:*

Շատ մանիներ ունեն առած-ասացվածքային բնույթ, որոնք մինչև հիմա օգտագործվում են առօրյա-խոսակցական լեզվում, բայց ոչ որպես խաղիկ.

*Տեզոն օր հարսին ուզե,
Շամացույցը կդգե:*

*Աղջիկն օր մորեն կեղնի (կծնվի),
Տվեք գլխուն քող մեռնի,*

*Օսկին ի՞նչ է, մանդրը է,
Բանըմ օր գինը ծանդրը է:*

*Տղեն օր մորեն կեղնի,
Թող երկան արև էղնի:*

*Աղբուր բխավ՝ ջուրն անուշ,
Ախպոր պայած քուրն անուշ:*

Ստեղծվել են մի շարք մանիներ, որտեղ հստակորեն արտահայտված են սերնդի ու հավատն «առ Ավետարան» (Վահրամաբերդում են տարիներ շարունակ պահվել «Կարմիր Ավետարան», «Շեկ Ավետարան», և մինչև օրս էլ պահվում են «Նարեկ», «Ճաշոց գիրք» սուրբ գրքերը):

*Արև դրբավ գերանին,
Մեռնիմ ավետըրանին,*

*Մազերս հուսի, ուխտ էրի,
Ախպրտանցս ջուխտ էրի:*

*Ավետըրան ուխտ էրի,
Մրտիս ուզածը ճարի:*

Քիչ չեն նաև զինվոր բալին, զինվոր յարին նվիրված մանիները, որոնք ստեղծվել են բացառապես Հայրենական մեծ պատերազմի տարիներին:

*Ջրի ավազին մեռնիմ,
Գինու կարասին մեռնիմ,
Բանակ գնացող յար ջան,
Մրտիդ մուրազին մեռնիմ:*

*Յար ջան, արի՛, մի՛ գնա,
Դույնեն մեզի չի մնա,
Դույնի մաղ մալ չեղավ,
Շեզոն ընձի յար չեղավ:*

*Դանակը բողկից ելավ,
Իմ յարը պոկից ելավ:*

*Միրել եմ, սաղաստ է,
Անուշ յիզուն բաղաստ է:*

*Կայնա քարին դուշ էղա,
Անտեր չոլին դուշ էղա,
Կորցրել եմ քառլանս,
Կանչի, մալամիշ էղա:*

*Հանդը նստել եմ քարին,
Նամակ գրեմ իմ յարին,
Օր կարդա ու ուրխընա,
Մինչև կատարվի քարին:*

Միայն պարտներում, հարսանիքների ժամանակ չէ, որ ստեղծվում ու կատարվում էին մանիներ: Դրանք ծանր աշխատանքից հոգնած գյուղացուն սթափեցնում և մի պահ կարում էին առօրյա հոգսերից իրենց երգով ու պարով: Բազմիցս ականատես եմք եղել, թե ինչպիսի թարմություն էր բերում երգը հոգնատանջ գյուղացու աչքերին.

*Անձրև էկավ՝ հով կենե,
Կարկուտն էկավ՝ սով կենե,
Քաղըրցի աղջիկ եմ ես,
Ընձի գեղ տեղ մի՛ տանի:*

*Քաղբեն էկան սելերը,
Կասեմ չուկուս քելերը,
Քաղբեն էկան՝ լամպը վառ,
Ջինսը հարցու՝ աղջիկն առ:*

Մերս ընծի բերել է,
Միպտակ բալու էրել է:

Քյաշկա բալու մեռնեի,
Մորս մրտից ելնեի:

Խնճոր քցի ֆոֆոաց,
Թուշդ խաճի մրմնաց:

Մերս ընծի բերել է,
Միպտակ բալու էրել է:

Մերս կերավ կծու ախի,
Ընծի բերավ խաղ ըսող:

Լուսնակ գիշեր դուրս ելա,
Լուսնակն անուշ կցուլա:

Բարակ առուն ջուր գուկա,
Աղջիկ տղի դուր գուկա:

Բանասաց Ռոզա Գևորգյանը մի դրվագ պատմեց իր կյանքից. «Մեր գեղի Միսակի Մերոժը ընծի կսիրեր, բայց հորըս վրա առաջին մատերյալ գրողը Մերոժի հերմ էր, հազար տարի անցնիր, ես ըրոր չէի առնի: Իմ անընիս աղջիկ առավ, օր միշտ Ռոզա ծվար: Ընծի էլ նշանին, տվին Հովհաննեսին: Հովհաննեսն էլ պատերազմի վախտը կարտու էր տեղափոխել, պակտորդ էր տվել, բռնել էին: Ինքը բանտը՝ ընծի նշանին: Մերոժն էլ թողավ կնկան, յուր չգնաց հետը: Մե անգամ պարտուն էին տարել ընծի. թագա հարս էի: Մերոժն էլ էր ըղեղ: Խաղ ըսողին խրատ տվավ, էն էլ երգեց.

– Մարից իջավ ուռավոր,
Աղջի մարդդ բռնավոր:

Արիենը զգաց, օր ընծի կսե, պատասխան տվավ.

– Ուռի ծառը բար չունի,
Օրբներին յար չունի»:

Խաղերի մեջ անդրադարձված իրականությունը գյուղաշխարհն է՝ գրեթե բոլոր բնորոշ կողմերով: Խաղերն ընդգրկել են հեղինակների առօրյան ու միջավայրը, աշխատանքային գործունեությունը, գյուղացուն շրջապատող բնությունը:

Հայ երգային բանահյուսությունը հարուստ է ու բազմաբովանդակ: Երգաշարերի մեջ թեմատիկ հատկանիշների հիման վրա խմբավորված երգերը կարծես վերածվում են աշխատավոր մարդուն ձոնված պոեմի:

ЛИРИЧЕСКИЙ ФОЛЬКЛОР с. ВАГРАМАБЕРД

____ Резюме ____

____ А. Галстян ____

Творческая фантазия армянского крестьянина богатая, песни сопровождали его повсюду. И сегодня в песенном фольклоре большое место занимают лирические песни, которые называются *мани* (частушки). С целью сбора и сохранения песен этого жанра, мы записали около 100 мани в селе Ваграмаберд. Характерным для этих песен является богатство тематики (светлая любовь, грусть, забавные шутки и т.д.), а также выразительность их содержания.